

Գիւղակ, գիւղակ, իմ հոգւոյն դուն սուաջին սրբութիւն,
Ուր ես մեծցայ զանգերուդ սրտին հնչիւնն ըմպելով...
Ուր ես լացի ընդերկար ըստուերին տակ ժայռերուն...
Ուր սիրտս իր բաշը թօթուեց սիրոյ կարմիր նսպուածքով:

Գիւղակ, գիւղակ, որ տըւիր հոգւոյս սարսուռ մ'եղէգի,
Տըւիր թովչանք մ'աղուական աչքիս կապոյտ արցունքին...
Կարծես կ'ըմպեմ ես դարձեալ ընկերներուս հետ բարի՝
Ջուրի կաթինն անապակ Ազատութեան Աղբիւրին...:

Գիւղակ, աղու՛ր իմ գիւղակ, դեռ կը ընցուի հոգւոյս մէջ
Երեկոյեան ձայներուն յուզիչ սարսուռն կարմրահեր.
Դեռ աչքերուս լոյսին հետ կ'առնեն յանկարծ հլուէջ՝
Յիշատակի մը նրման, կանաչութեան բեկորներ...:

Կը սուլէ հովն իրիկուան յոգնած թափովն իր յետին,
Ու սրտէս ներս կը ծորի աղու նայուածք մ'աղջրկան...
Անցեալին գաղջ մոխիրէն սիրոյ կայծեր կ'արթննան.
— Մըթնշաղին ընդմէջէն կ'աջնին կոյսերը գիւղին:

Միլամ, 12 Դեկտեմբեր 1929

Վիգէն ՍՐԱԳԵԱՆ

ԵՂԵՒԻՆԻՆ ՏԱՆ

(Շար. տես թագմ. 1930 էջ 85)

Բ.

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆ ՄԵՆ ԱՒՈՐ ԲՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Աւաղ, ո՛ւր են, ո՛ւր գնացին, ի՛նչ եղան
այնքան զանազան լեզուներով մարդերու
անթիւ ցեղերը, որոնք տարածուած էին
երկրիս վրայ, զորս կարծես յանկարծակի
կը տեսնեմ որ կը դիզուին աչքիս առջեւ
իստ առ իստ կարգաւ, իրարմէ բաժնուած,
ինչպէս Հիւսիսային ծովուն ստունապատ
խութերուն և ապառաժներուն մէջ կարկա-
շող թռչուններու երամներ, և կամ Ա՛րջա-
գետքի զաշտերուն մէջ մարախի բանակներ.
և ահա վայրկեանի մը մէջ թաւալագլոր
ինկած ու շքացած են, և աւազէն ու հովէն

աւելի, մոռացութեան ցուրտ ծածկոցով թա-
ղուած: Ա՛հ, որքան անապառ է մարդկային
բոյսը, որ երեք շորս անգամ կը ցանուի և
կը հնձուի դար մը կազմող հարիւր տարի-
ներու մէջ, և եթանասուն դարեր իրարու
վրայ դիզուեր են առաջին մօրմէն մինչեւ
հիմայ: Ա՛հ, քանի մարդկային ցօղուններ
հնձողին ոտքը սապաստ կ'իյնան, և ինչպէս
գերանդիով քաղուած փոքրիկ շալակ մը
վայրի խոտ, այդ ամբողջ աղամային սե-
րունդը՝ ժամանակին ու մահը՝ այն դիակեր-
ները, միշտ իրենց քոսոտած ուսին առնե-

լով դեռ կը տանին առանց յողնելու. կը փնտռեն ու կը մկրտահն, և երբեք չեն մաշիլ ծածուկ ուղիներէն տանողին կրունկները. չի բթանար կիւնքի դանակը, ու աչի դառնար ինչ որ ժամանակը կը քշէ և մահը կը տանի:

Վայնոտաբնիկ կիւնքերու այն բազմութեան որոնք արագ արագ կը մարին ինչպէս օդհոտանքին մէջ դրուած ճրագներ, Զափազանց վաղանցուկ կիւնքեր, որոնց շատերը և ոչ տղայ իսկ կարելի է կոչել, այնքան շուտ անցան արգանդի խաւարէն դէպ ի գերեզմանի խաւարէ:

Անթիւ են ասկուակեաց մարդերը, ու շատ քիչ երկարակեացները. շատ քիչեր յոգնած ու բեռնաւորուած տարիներով կը հասնին կեանքի նաւահանգիստը:

Ինչո՞ւ. Թուրքմէն այնքան ծնունդ եթէ պիտի չապրէին, ինչ բերին այստեղ տնոնք, և ինչ կը տանին այս աշխարհէս:

Բայց ինչո՞ւ կը մտահոգուիմ ես գիտնալ մանուկ երեխային դալն ու իսկոյն մեկնելը. մինչդեռ դադանիք են ինձ երկրիս վրայ թափառողներուն կեանքի բովանդակ ծայր քերէ:...

Նախահայրեր հազարամեայ, ըսէք ինձ, դուք ի՞նչ ըրիք երկրիս վրայ առաջին դուրս ելնու ժամանակ. միթէ լու անոր վրայ ահօսներ քայել աշխատեցաք ձեր ազատիկ հասցը վաստկելու, ու ձեր կիներէն ու տը՝ զաներէն տարիով սպասուած սրային տակ կ'ըած՝ կրեցիք զայն, խոցոտուած փշերու տատասկներով: Արդեօք ձեր կեանքի բուր ժամանակը դարբնով զբաղեցաք, չըտակելու և հարթելու երկրիս երեսէն կոշտերն ու փոսերը, շինարարութեան և հողագործութեան գործիքներ պատրաստելու, և նը՝ ւանկու համար կենդանիները ձեզ օգնելու և կերակուր ըլլալու, հալածելու համար փնտաւոր գազաններուն և թռչուններուն բանակները, և ընտանեցնելու օգտակարները. ասոնցմով ուրեմն զբաղեցաք ու չըկրցաք յայտնի յիշատակ մ'իսկ թողուլ ձեր ապագայ թոռներուն և ոչ ձեր մաշած ու՝ կողները, ինչ որ փիղեր և արջեր և ուրիշ գազաններ, հազար դարեր յետոյ մեզ հաս-

ցուցին քարերու խոռոչներուն և կամ երկրի խոր հանքերուն մէջ: Սակայն եթէ մարդկութեան նախահայրերու աւերակ կը մախքներն ալ մեզի գային հասնէին՝ ի՞նչ սփոփանք պիտի զգայինք տնոնցմէ, եթէ ոչ տեսնել մեր իսկ աչքով թէ ապրած են անթիւ մարդեր, ոչինչ մեզ թողնելով բայց միայն իրենց անցնելը:

Ահաւասիկ երկրիս բոլոր արեւմտեան կիսագունտը, բեւեռէ բեւեռ ձգուած ովկիսա, նոսի ընդարձակ տարածութեան մէջ, — իբրեւ աննշան կղզի մը Կիկլոպներու, կամ Ատլանտիկ կողուած այն անորոշ աշխարհը, երգուած գեղեցկագիտ իմաստասէրէն, զոր ուրիշ հետախոյզներ կը փնտռեն ու չեն գտներ, կը գտնեն և չեն կարող հաստատել, — ահա 400 տարի հազիւ կայ յայտնաւորեցաւ մեր արեւելեան կիսագնդիս, ու կողուեցաւ Նոր աշխարհ: Թէպէտ Հին էր հաւատարագէս, ու նման մերինին հազարաւոր տարիներ ապրեցուցած է մարդկային անթիւ ցեղեր, անոնց մայր և դայեակ ըլլալով: Անոնցմէ քիչերուն, դեռ կան մնացած հնութեան յիշատակներ, ինչպէս Մեքսիկացիներուն և Բերուցիներուն, որոնց վրայ հնագէտները կը տեսնեն Լիբիոյ Նեղոսական ժողովուրդներու ձեռակերտներուն բուրովին նման տիպարներ: Ի՞նչ ո՞վ գիտէ այդ ազգերու հաղար դարերով անցեալ ոչտա մութիւնները: . . . Պարագ աղիւս ուրեմն անոնք անցան ու գացին, այնքան լեզունեւրով Սմերիկեան ամրոցներ, ինչպէս լեռներու և խոր ձորերու մէջ անած բոյսեր, ուր մարդը չի հասնիր, թերեւս և ոչ երէնները կ'արածին, որ առանձին կ'աճին և առանձին կը խոնարհին բնութեան անխառն ծոցին մէջ:

Բայց ինչո՞ւ կը զարմանանք Սմերիկայի ամայութեան վրայ, երբ ժանթ կարծուած այս աշխարհի մեծ մասը և բոլոր կեդրոն յետայսքան դարերու դեռ անձանթ մնացած, հազիւ հետախոյզներէ՝ ոմանց երկար քընա նախնիներէն վերջ սկսած է քիչ քիչ ճանչցուիլ:

Ափրիկէն՝ որ ինչպէս առակը կ'ըսէ թէ միշտ նորանոր յայտնութիւններ կ'ընէ, Նոր

աշխարհի գիւտէն վերջն ալ, միայն ծովն զերքները ծանօթ էին, և ահա շուրս դար է մանաւանդ թէ աւելի քան 4½ դար որ կեդրոնը իրբեւ թանձր խաւարով պատած՝ գիւտուններէն անգամ դեռ ծածուկ է:

Եթովպական ու լիբիական ժողովուրդներու այն զարմանալի հրաշակերտները ուրոնց հոլակը ամէն կողմ կը հնչէր, ահա հզակը կամաց կամաց վեր կը կանգնին, դարբուռ աւազուտ փոշիները թօթափելով. երեք հազար տարիներու մեռելութեամբ զմոռուած մարմիններն ի լոյս կու գան և կենդանի չեն, այսպէս վկայ կանգնելով մահուան, որուն ճերաններէն չկրցան ճողագրի իրենց արուեստին բոլոր նորութեամբ, և նոյնպէս վկայ ըլլալով անմահութեան մը, զոր հազիւ աղօտ լոյսով ըմբռնած էին հին ժամանակ: Այնոց բուրբերուն և սփնքսնութեւն հսկայակերտ և վեհապանծ քարաշէն կառուցուածքներուն, անոնց մեհաններուն և պալատներու ճակատներուն վրայ, ու կոթողներուն և քարակոյտէ յուշարձաններուն վրայ, կը տեսնուին խեղճուկ և նանրաւատ մտքի նշանները, կատուի և քաջ ջաշաւի սողուններու և բնդուի նկարներ, և այս՝ ամենագոր փարաւոններու մահարձաններուն վրայ: Ա՛յ անպարծ աշխարհ, այդքան անթիւ յուշարձաններով զիս կը հիացնես, բայց չես կրնար կշտացնել. քու սեծագործ և տիեզերակալ Հոամսէսներդ ու Սէթիներդ, այո՛ թողուցին կոթողներ մինչեւ Տաւրոս, մինչեւ Կովկաս, բայց և ոչ հիացողներու սրտերուն մէջ: Մահուան՝ քան թէ կենդանութեան յիշատակներ են, ու թէպէտ՝ չեմ ուրանար, շատ անգամ ջանացին անմահութիւնը կերպարանել, սաւկայն այնքան թանձր ու մութ գոյներով նկարագրեցին ճշմարտութիւնը, որ չկրցան կամ շողեցին անոր մռայլ քող պատռել ու դէմ առ դէմ տեսնել այդ սքանչելիքը. ինձ համար ունայնութեամբ անցնող որոսաձայն հովեր են Եգիպտոս և իր դրացիները: Գուք ալ ի՛նչ ալիքներու քաղաքներ, ծովաշարներու տիկիներ Տիւրոս և Սիդոն, և դուն ալ Կարբեգոն զօրութեանց մէջ զօրաւոր, որ Հռոմի և Մակեդոնացոյն

դէմ յանդգնեցաք ոտքի ելլել, որ ծովերու և ցամաքներու վրայ մտքս կը դնէիք, այժմ ծովու և ցամաքի մէջ խորտակուած աւելաւորներ էք՝ թաղուած աւազին տակ ինչպէս փշուած սփորներ, իրբեւ յիշատակ նաւաղին, և բնակարան թշուառներու:

Այիոյ ամենահարուստ և ամենագոր քաղաքներն ալ աւելի բան մը շաւանդեցին մեզ, որոնք երբեմն իրբեւ երկբաւոր աստուածներ իրենց ոսկի գահը դրին Եփրատի ու Տիգրիսի հովիտներուն մէջ, և պղնձածոյլ ցանցի մէջ առնելով ազգեր ու հեռաւոր աշխարհներ, լեռնցին ու դաշտեցին, ցամաքներ և ծովեզերքներ. լիզէական ափուռներէն մինչեւ երկնամերձ Եմաւոնը, Կովկասի ապտամբ սարերէն մինչև Ալլուալիկներու ամայի աւազուտները, մինչեւ Խաղաղական ովկիանու անդունդները հասան: Երկու հազար տարիներու ընդարձակութեան մէջ, բոնաւորը բռնաւորէն յափշտակեց միասպետի մականը, անդառնալի հրամանով միայն աքլունի ոստանը փոխելով, երբեմն Քաղան երբեմն Ղլիտուէ, երբեմն Բաբելոն կամ Եփրատան և երբեմն ի Շօշ, շահաւտաններ տիեզերական ճոխութեան, ուր ինչպէս ոսկեղէն խողովակէ մը, կը հոսէր, կը դիզուէր աշխարհիս ամբողջ հարստութիւնն ու պերճութիւնը, և իր դիւթանքը կը տաւրածէր նուաճուած ազգերու և ցեղերու հաւրիւրաւոր գաւառներուն մէջ: Իւրաքանչիւր գաւառի տէրն ու իշխանը, բռնաւորներու ամբարտաւանութենէն տեսակ մը ստիպող սաստով հրաւիրուած, — անոր՝ որ 86 կանգնով իր ոսկեղէն պատկերը դրաւ Դէւերայի դաշտին մէջ, որոշուած պահուն երբ ձայն տան հազար տեսակ գործիքներ, գալ խոնարհիլի ու զինքը պաշտել. — Կը խոնուէին, կը դիզուէին քաղաքներէն, ու վերջին աահամաններէն, իրարու անծանօթ մարդեր, որոնք երբեք չէին լսած իրարու լեզուն, արձանին առջեւ գետին իյնալ ու համբուրել, կամ սպասել մինչեւ լոյս թագաւորին դրան առջեւ արեգակի ծագելուն, ինչպէս ալիքներու բարբարոս ամբոխ մը երբ հաւաքուէ շնչելով կը փակէ ծովածոցի մը մէջ: Եւ այս ամէնը՝ քաղդէացիի մը կամ ասոր

րիւի մը սրաին փափաքն ու քամհամոյթը կատարելու համար, որ հասարակ մարդէ մ'աւելի բան չունէր (բաց ի յիմար գոռու գութնէն) ինքզինքն համաշխարհի մարդեալու կեանքին ու կամքին տէրն ու իշխանը կարծելով, կ'օրհնէր ու կ'երանէր իր հաւելու սակայն սասնք ալ անցան ու շրջան հաստատուն մնալ, ոչ բարձրաբերձ արձանները, և ոչ դանձնք կանգնող հպարտ սըրստերը, թէպէտ ձուլուած էին ոսկիով արծաթով երկաթով և պղնձով, այլ որովհետեւ, ըստ Սարգսիւնի, խեցեղէն սրունքներու և ոտքերու վրայ կանգնած էին չդիմացան այն վիթխարի հսկան երկար ժամանակ կրելու և ահա բլուրէ մը փոքրիկ քար մը կը փրթի, ինչպէս երեւցաւ սող (մարգարէին), թաւալցլոր կու գայ Եւ կը բախի անհոռնի հոգային. գետինը կը թնդայ, դող կ'ելլեն տեսողները, և խելոյն կը փշուրի հզօր բռնաւորին ահն ու սարսափը, ինչպէս ստուերը որ կը խուսէ երբ ոտաքանց կաղնին իկնայ կացիներուն կոփիւնէն Խնչպէս յանդուգն երկտասարդներ և կաշմուռն տխրեաններ, իրարու դէմ պայքարելով, մէկ կիկ մէկիկ թօթփեցան Ասուրն ու Ռաբէլը, Փաղղիացին և Մարը, Պարսիկն ու Պահլաւը, Հելլէնն ու Հռոմը. կոխուած ու կոխ կըռտուած դարերու դարչապարէն և ազգերէն ողորմելի:

Ու անապատին մէջ մեծցած կիսամերկ Տանկիլը, թափառական ցեղապետ մը, Քիւրտի ձագ մը, այսօր նստած արուեստագեղ սիւներու ծայրը, կամ եռադէմ պատկերներու վրայ (մարդու դէմքով, ցուլի գլխով և արծուաթեւ) կամ ուրեգակի տաճարներուն կիսաւեր դռներու շուքին՝ կը ծխեն անփոխ ծէն հնչող սրբ ծուխը, կարծես պատկերել ուզէին մարդկային ձեռագործին ծուխի նման ոչնչանալը, և անմահ համարուած մարդկան և իրերուն ունայնութիւնը՝ Ո՛վ աշխարհներու մայր համարուած քաղաքներ, հարիւր դռներով, բարձր բերդերով և հստատ պարիսպներով, դուք բարեւուն և Նիւնուէ, Պալմիրա, Պերսպոլիս, Թերքէներ և Մեմփիս, Սլակ ու Պահլաւաքներ, դուք հազարաւոր լեզուներով քաջերու հանգրժար

ուսաներ, ինչո՞ւ այդպէս լուռ էք, ինչո՞ւ անշարժ կեցեր էք: Ո՛վ հսկա մահարձաններ հզօր ազգերու: Ո՛վ ժողովուրդներու ունայն աշխատանքներ, և դարերու վիթածներ: Ո՛վ սնտոի երկունք սրտերու և մեռած ծնունդներ մտքերու:

Ո՛րքուն քիչեր խորհեցան նմարիս գեղեցկութիւնը իրենց ձեռնարուեստ և կամ մտացածին ստեղծագործութեանց մէջ: Ու դեռ աւելի քիչեր եղան որ իրենց աչքերն երկրէս վեր բարձրացցին, տեսնելու համար իրենց գլխէն վեր եղածները. ու ևս աւելի քիչ մարդիկ յաշողեցան այս երեւելի շրջապատը պատուել և աներեւոյթին հասնել:

Բոլոր երկիրս, յետ հազար տարուան կեանքի մը՝ կ'ընէ Ս. Պիլքը, ընկզմեցաւ շրերու անդունդի մը մէջ խեղդելու և փրճացնելու համար ամբողջ մարդկութիւնը, որովհետեւ մի միայն մտով շինուած էին, այսինքն լոկ մարմնի հաճոյքները կը խորհէին և կը հոգային, անփոխ ձգելով անսմարմնականն ու հոգեւորը: Ահա՛ որ աղէտ, անթիւ կորուստ (այց, ահա՛ մարդկութիւնը վերստին ծնելով ու բազմանալով, չբժշկուեցաւ իր հիւանդութենէն, և նոյն կըրքերը՝ կրքերու բռնագոյնն՝ ու տարիալին կը տիրէ իրենց սրտին վրայ. բանալով ներքին աւելի ուստիկ պատերազմ մը, քան արատքին ամենէն խուճուղծ պայքարը, ու ջարդը եւս աւելի ահաւոր քան սուրի կոտորածը: Շատեր կան սուրով ինկած, անթիւ են սիրովները, առաջինը խոց մ'է լոկ, երկրորդը վէրք է: Ահա՛ սակ հսկաներու սարսափը թուլացած Դալիլայի թեւերուն մէջ. մարդերու ամենէն իմաստունը Տիւրոսի աշխարհ հրապոյրներէն պարաւանս դուած, զիւցապար յաղթուած փափուկ օրիորդներէ. ինքնին աստուածներ դե Երկընքի զաւակներ կործանուած այդ նոյն ազգտէն: Դուն իսկ, — կը յիշեմ աւելի դողամ, — Դուն իսկ, հոգի և սիրտ կըրողներուն ամենէն կատարելալ, որուն Աստուած՝ իմ սրտին համեմատ մարդն է ըսաւ: Դուն ալ զարնուեցար այդ սլաքով, որ նախ

1. Դանիէլ Մարգարէ:

մարդկութեան նախամօր ծոցէն դուրս թռւ-
շելով առաջին հարուածն առաջին մարդուն
սուռաւ, և անով թունաւորեց բովանդակ իր
սերունդը: Քանի՜ հազար բանականներ, քանի՜
գունդեր գինուած գէնքով, երկխարով, ո՞ր
քան տալանքներ անապատներու մէջ,
գիւղերու վրայ, աւազակութիւններ ծովերու
վրայ, ցամաքային պաշարութեան, իւրաքանչեւ
քաղաքներու մօտ, և փուղութեան պարիսպ-
ներու, յորդահոս արիւնի հեղեղներ, և ար-
ցունքի գետեր, յափշտակելու կամ հասցը-
նելու համար տարփուհին տարփացողին,
որուն համարաւ թերեւս աւելի մեծ էր քան
գեղեցկութիւնը, ինչպէս ցանկութիւնը քան
վայելքը, որ թերեւս անամօթ գիշերուան
մը մէջ ամէն բան փութով մարեցաւ և շա-
մանդաղի ստուերը փառանք տաւր տա-
րիներու ցանկալի սպասուածը: Զօրաւոր-
ներ ու աշխարհակալներ ալ գիտցան, թէ-
պէտ ուշ, թէ ըմբիշներու և գազաններու
յաղթողներն անգամ, կը պարտուին այդ
փափկամորթ կենդանիներէն, և չկայ աւելի
հաստ և երկար շղթայ մը քան սիրոյ փոկին
կապերը, որ սկսարը զօրաւորին հետ շղթ-
թայտ կը քաշէ ու կը տանի սարեր ձորեր,
կամ մինչեւ ցմաւ ստրկութեան, կամ աւելի
անդին գէպի մաշն յաւիտեական: Հազիւ
թէ բխրաւորներէն մին ըլլայ որ փրցնելով
շղթաները, կամ կապուած այլ ոչ կաշկան-
գուած ողջանդամ ազատի:

Թող չիմայ ալ աշխատին քերթողներն
ու թատերգականներ իրական ու իշնական
հազներգութեանց մէջ փառաբանել սիրային
դիւցազները: յիմարներ և իմաստուններ
թող խառն ի խառն վազեն գէպի թատրոն-
ները տեսնելու համար սիրով խնկածներու
տեսարանն ու կերպարանքը, զորս գիտէ
ժածկել բանաստեղծներու բազմապիսի հան-
նարը, և նուազներու ներդաշնակութիւնը
չողքերթութեամբ քաղցրացնել, ուր փայ-
փայելով կ'ամոքեն իրենց սիրաւ, ինքզինք-
նին խաբելու համար: Բայց Սփոփեաննե-
րու և Գոռնեւեաններու բոլոր արուեստ-
ներն ալ չեն կրնար ժածկել մարդու սրտին
խեղճութիւնն և ունայնութիւնը:

Բայց որովհետեւ հասարակաց ցաւ մ'է,

և թէ բովանդակ մարդկային բնութիւնը
տեսակ տեսակ ախտերով ու կիրքերով վա-
րակուած է, անգթութիւն պիտի ըլլար չը-
ցուակցել սրտի վերքերուն, սիրոյ յանցան-
քը գէթ աւելի ներելի է քան դիակալու-
թիւնը, գէպի սէրը՝ սիրտն ինքնին կը ձկտի,
գէպի ուր միաքը սրտին կը դրդէ: Սիրով
զարնուածները ահա կը խնամեն ու կը կեն-
դանացնեն թեթեւամիտ վիպասանները, իսկ
ստեղծութեան վէրքերն ու հարուածները, որ
ագահութեան կամ հզարտութեան և կամ
ու է հարստահարութեան համար եղած ըլ-
լան, ո՞վ կը յանդգնի գովել, բայց եթէ մէկն
ուզէ ինքզինքը խայտառակել: Չկայ պա-
տերազմէն աւելի ամօթալի գործ, չկայ ատ-
կէց աւելի մարդկային տմարդութիւն, մա-
նաւանդ եթէ մէկը անգամ մը քննէ պատ-
ճառներն ու արդիւնքները, անոր պատրաս-
տութիւնն ու վախճանը: Նայէ այն դաշ-
տերը ուր հռչակաւոր պատերազմներ մըղ-
ուեցան, Նիկոսի օրերէն մինչեւ Նարոն-ոն-
անցի՝ Քսերքսէսի, Ողէքսանդրի, Աննի-
բաղի, Կեսարի, Հռոմայ հազարաւոր զօրա-
վարներու բանակներուն մէջէն, Եւրոպայի և
Ասիայ բերաւոր ցեղերու ճամբարներէն,
հիւսիսային հրոսակներու և անապատի մէջ
թափառող սկիւթական ու թաթարական
գունդերէն, առաջին դարերու անթիւ և ան-
համար գինուորութիւններէն, միջին ու վեր-
ջին դարերէն, տես թէ սարսափած ինչպէս
պիտի գործնանա որ մարդու հոգին հինէն
մինչեւ չիմայ աւելի տիրելու և սպաննելու
հետամուտ է քան թէ անցնելու և կեանք
տալու: Աւաղ այնքան թարմ հասակներուն,
որոնք երկրի դալարութեան վրայ հնձուե-
ցան, փճանցնելով հասունութեան պտուղը:
Եղբայրն իր եղբայրը կը թաղէ, հայրն իր
որդին, շատ անգամ սպաննուած մէկ մարդ
դու քմահաճոյքին համար, ու նարտար ար-
ուեստագէտներն ալ կ'աշխատին կը քըր-
տընին չինելու և կանգնելու մահաբճաններ
մարդասպաններուն համար:

Եգիպտոսի ու Նիկոնէի, Հռոմայ ու բոլոր
ներկայ ազգերուն հոս թողած արձաննե-
րուն և քանդակներուն ամենամեծ մասը,
պատերազմներ կը ներկայացնեն, յաղթա-

նակն ու պարտութիւնը, գերին ու գերողը, զօրափարն ու մարտիկը, մարդերու համար մեծ են անոնք՝ որ աւելի զազանաբար բազմութիւն ընդդէմէն, իւր զարնան ծաղիկներ փետոյլն ու հարսին յոյսերէն փրցուած, հիւսուած կը կախուին ցուրտ՝ բուրգերէն ու կոթողներէն աշխարհակալ և յաղթող կուշուածներուն։ Վայ ինձ, լոկ մարդու մը անունը տարիներով պատերազմներու տառապանքը կը մոռցնէ։ Գեղեցկութեան համարաւ գիւղերու և քաղաքներու խոր հաւաքանքը կը լռեցնէ։ և շալլուած պատիւը կը ջնասյ պարփակել զոշտերու և ագարակներու մէջ՝ բարձրացած արեւնի աշաւոր ծովերը, ու չեղձկուտուած այն դիակները՝ որ իրենց տակ նետած ու ծածկած են անապարանքով, կարանա աշխարհի ամենագեղեցիկ աթորածը՝ ամենէն աւելի գարշելին ըլլաւ։

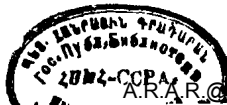
Բայց պիտի բռնէ թէ, ուրեմն պարագտեղ աշխատեցան և անարդ գործ մը պէտք է համարինք Հայրենիքի համար պատերազմողներուն շարքերուն ու համբաւը, եթէ մեռած ըլլան անոնք՝ եթէ ողջ։ Ահա սըրբազան է Հայրենիքը և ամենախոր անոր զգացմունքը։ Նուիրական է Հայրենիքի սեղանը, կոծքի սեղանէն յետոյ։ մանաւանդ թէ իրարմէ անբաժան երկու խորաններ են, որ ստուգիւ ճշմարիտ Հայրենասիրութեամբ կատարած է այդ փառաբանուած գործը։ գործ մը որ իր ճակտին անմահութեան կնիք չունի, նա կատարեալ գործ չէ։ Արմեն է որ այստեղ արեգակին տակ գործի մը յաւիտենականութեան կնիք և պսակ կու տայ, և զայն արեգակէն ալ վեր կը բարձրացնէ։

Կը հիանամ ու կը գովեմ քեզ հետ, ո՞վ կորովաբանդ Ատուրիկեցի, զանոնք՝ որ քաջութեամբ ինկան Պղատէայի և Սաղամիայի դաշտերուն մէջ, Մարաթնի և Քերովիայի մէջ, զանոնք որ ամէն կողմ ամէն ազգի մէջ զիջազնօրէն կուռեցան, իմ ձայնս ես ալ կը խառնեմ հոգեւորներու և բանաստեղծներու փառաբանութեանց, չեմ արհամարհիր Հայրենիքի նախատակներուն կանգնուած կաները։ դեռ աւելի զգացուած հոգեով պիտի

ուզէի հոշակել զանոնք, կթէ՝ այն հեռաւոր աշխարհին մէջ, ուր իրենց հոգին գացած կը հոնգչի, հասնէր այս երկրէն իրենց առնունքի փառաբանութիւն։ Եթէ այն աշխարհէն՝ ուր իրենց կան, չեն արձագանգեր անոնց համար բարձրացուած մեր տոնաւան երգերը, կամ մեր ըրածը կամ անոնցն ուղիղ չէ։ Աւանյն տեղ՝ գոաւաններ, վիպաւաններ, ու բոլոր երգերու, նուագաւաններու և որոտացող փողերու արուեստաւորները կը քրտոնին եթէ մէկ վանկ ալ այդքան աղաղակէն՝ որ մեր դաշտերն ու քաղաքները կը թնդացնէ, չի կրնար կտրել անցնիլ յաւիտենականութեան սահմանները, ուր միայն կը մնայ գործի մը իսկական արդիւնքն ու պատիւը, և ոչ սնապարծ ստոռերը։ Այն ստեն քամին աշագնազով շարունը աւելի ազդու, աւելի խոր իմաստ ունի, երբ գո՞վողի բերանէն մինչև գովածի ականջը ուզի մ'է բացած։ Արաքիւնութիւնն է միայն այս տեղէն հանդերձեալի անսահման անցնող հրեշտակը։ Ո՞վ փառապանք իւրեւն և լատիոն և ձեզ նմաններ — երբ կը լսեմ ու կը տեսնեմ ձեր Հայրենասէր դիւցազներու արձանները սիրտս կը զզրդի ու կը տրտիւ... Բայց իսկոյն կը դադրի։

Ինձ ի՞նչ օգուտ, եթէ՝ ինչպէս չեմ կարող զգացում տալ ձեր պղնձէ մարմարէ արձաններուն, նոյնպէս չկարենամ երբեք ազդել ձեր բոլորովին ցամաք սրտերուն, կամ թէ այս անցաւոր կեանքէն վերջ չկարենամ հանդիպիլ ձեզ՝ որ կանխելով դիւսնացաւ ու գացիք։ Չոր իւրեւնսն հովիտներէն աւելի բարձր, աւելի սուր տեղ մը կ'ուզեմ ես, ազնիւ հոգիներուն համար։

Աւելի ազնիւ և աւելի իմաստուն են ինձ համար հեղահոգի մարդուն աշխատանքը, խաղաղասէր արուեստագետին արդիւնքը, որոնք պլնելով բնութեան գեղեցկութեան վրայ, աշխատեցան զայն նկարել տախտակներու, քարերու, և կաղապարներու վրայ, օգնական ստենելով զանազան անօթներ, և նիւթեր զորս իրենց նախորդ հնարամիտ արուեստագետները գտան, ու նիւթ զոյնին զօգելով ստեղծեցին արուեստի զանազան ճիւղեր։ Ինչպէս պատկերահանութիւն,

արձանագործութիւն, ճարտարապետութիւն
բնակարանի, ճամբաներու և անցքերու ջուրի
վրայ՝ Աւելի զիս կը հիացնէ այն արուեստը
մտքի և մատենորու ծնունդ, որ պարիոպներ
բարձրացուց, կամուրջներ ձգեց անդնդա-
խոր հեղեղատներու և լայնատարած գետե-
րու վրայ, բարձրացուց բարձր ու վսեմ
կոթողներ, երկնքի աննիւթ գմբէթին դէմ
վերացուց քարէ շինուած գմբէթներ, քան-
գաւկեց անհիթեթ քարի հսկայ զանգուած-
ները՝ դրոշմելով այնտեղ կենդանիի կեր-
պարանք և ամէն կարծր ու կոկող շուրթ
տաշելով, լմելով գործածեց շինութեան ու
պերճանքի, քան թէ այն պատճառները
որոնց համար շինուեցան ու կանգնեցան
այդ հրաշակերտ ձեռագործները, որոնց բե-
կորներու աւերակներուն վրայ դարերը կը
հիսնան։ Որովհետեւ շատ անգամ բռնա-
ւորի մը կամ մեծ հարուստի մը քմահաճոյ
ամբարտաւանութիւնը, կամ թէ տկար գո-
րով մըն է որ հրամայեց զանոնք կանգնել,
անշուշտ զրկելով ու ստիպելով իսկ արուես-
տագէտն առանց ուզելու քողարկելով ծած-
կեց անոր տգիտութիւնը։ Ահա ասոնք են
անցեալ դարերու և աղգերու տքնութեանց
ամենացայտուն մնացորդները, ու մարդուս
կարողութեան յուշարձանները։

Բայց, ըսէք ինձ, բնութենէն աւելի ի՞նչ
կարող են մեզ պատկերել այդ մանրադըր-
ուագ արձաններն ու քանդակները, որքան
ալ ամենակատարեալ գործ ու յիշատակ հա-
մարուին մարդկային ճարտարութեան ու
հասնարին. ու շատեր քան թէ քիչեր և ոչ
իսկ կը հասնին բնական օրինակին, մասա-
ւանդ թէ կ'աղճատեն անոր իսկական պար-
զութիւնը։ Ամենէն նրբամիտ և նրբամաս-
համարուած արուեստագէտներն ալ Փիդի-

տաներ և Ալեքիլաներ, Սանցիոյ և Կոնովա
կարկտանով օրինակողներ են միայն հա-
րազատ բնութեան. որոնք և ոչ իսկ կրցան՝
Ուիմպոը դղրդղ համարուած Արամազդի
հսկայ արձանին ոտքերէն մին շարժել տալ.
և ոչ կապուտաշուի Աթինասին արտեա-
նունքը թրթռացնել, թող թէ մուրճի հա-
րուածով կոփուած իրենց տատուածներուն
երակի մը բաբախումը, կամ ջիղերու պըր-
կումը, ուր որ ազատօրէն կը ճնմէին ճճի-
ներ ու մէկնել, այլ միայն գեղեցկութեան
խուսափող հետք մը անշունչ և անշարժ,
յաջողեցան կերպաւորել տձեւ զանգուածին
մէջ, տեսնողներու վրայ հարեւանցի աղգե-
ցութիւն մը թողնելով և այն ոչ ամէնուն
զգալի։

Գերագոյն քան ձեռքի արուեստները կը
համարիմ մտքի հանճարները, որոնք արձակ
կամ ոտանաւոր բառերով իրենց հոգեկան
ցոլացումն ու արտադրութիւնը ճառերու,
քերթուածներու և երգերու մէջ մարմնա-
ցուցին սնունդ առնելով՝ ինչպէս մայր դա-
յեակի մը՝ մտքէն ու սրտէն, ու մարդերէն
անծանօթ և անյուժելի մնացած գաղտնի-
քը, մերձենալի դիւրահաղորդ ու շօշափելի
ըրին։ Անոր համար անոնք այնքան մեծ և
այնքան օգտակար են, որովհետեւ իրենց
անկարող մերձաւորին կը սորվեցնեն կամ
կը բացատրեն բնութեան կարգերը, մտքի
գաղտնիքները մանաւանդ բարոյականի ըս-
կըզրուները, ասով ներքին մարդը կը
զարգանայ, կ'ուռճանայ ու կ'ապրի բար-
ձրանալով այս անցաւոր աշխարհէն ալ ան-
դին դէպի ճամբարտութիւնը։

(Շարունակելի)

Հ. Ղ. ԱԼԻՇԱՆ

(Թրգմ. Հ. Վ. ՅՈՎԱՆԵՍՅԱՆ)